

УДК 340.5.153

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.59>**О. В. Дручек**

кандидат юридичних наук, доцентка,
доцент кафедри правового забезпечення діяльності
Національної гвардії України факультету державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
ORCID ID: 0000-0002-7460-8137

Р. В. Зварич

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
ORCID ID: 0000-0002-3296-9591

М. М. Новікова

кандидат юридичних наук, доцентка,
Доцент кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук
Херсонського державного аграрно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0002-0334-3979

РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА ТА АНГЛОСАКСОНСЬКА ПРАВОВІ СИСТЕМИ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статі обґрунтовано поняття правової системи як цілісної, стійкої, комплексної сукупності правових явищ і засобів, що є результатом і способом взаємодії взаємопов'язаних і взаємоузгоджених елементів, які, взяті у сукупності, виражають буття права. Доведено, що елементами правової системи є: правові норми; правові принципи; законодавство; правові відносини; правосвідомість; правову культуру; правові та юридичні установи; юридичну техніку; законність і правопорядок. Визначено, що правова система є результатом правового розвитку суспільства, показником його цивілізованості. Сформульовано поняття правової сім'ї як сукупності національних правових систем групи держав, заснованих на спільності їх історичного формування, системо-структури, методів і форм реалізації. Установлено, що поняття правової сім'ї і правової системи співвідносяться як ціле і частина. Проаналізовано підходи до класифікації правових систем та доведено доцільність виділення романо-германської, англосаксонської (англо-американської), змішаної, релігійної, традиційної, а також рудиментарної соціалістичної сім'ї правових систем. Доведено, що найкраще організованими і такими, що об'єднують найбільшу кількість держав, є романо-германська і англосаксонська (англо-американська) правові системи.

Запропоновано у якості основних етапів формування романо-германської правової системи виділяти: перший етап (V-XII ст.) – панування звичаєвого права як писаного, так і неписаного; другий (XIII-XVIII ст.) – формування романо-германської правової сім'ї, визнання права як гаранта забезпечення порядку і безпеки; третій (XVIII - XX ст.) – завершення формування романо-германського права як цілісного явища, розвиток і кодифікація законодавства, оформлення сучасної системи судових органів. Запропоновано до основних ознак романо-германської правової системи відносити: 1) наявність чіткої ієрархічної структури, яку складають норми, інститути, галузі; 2) поділ на публічне і приватне, матеріальне і процесуальне; 3) створення правових норм у результаті діяльності уповноважених суб'єктів (у окремих випадках – безпосередньо народом); 4) покладення в основу чітко визначених загальних принципів; 5) існування ієрархії джерел, основним з яких є закони (кодекси) та підзаконні нормативно-правові

акти; 6) не визнання у цілому правотворчих повноважень суддів та судових прецедентів; 7) подібність поняттєвого апарату та термінології; 8) пріоритетність матеріального права над процесуальним; 9) відкритість до сприйняття правових теорій і доктрин. Обґрунтовано можливість виділення таких історичних етапів формування англосаксонської правової системи: перший (V-XI ст.) – існування англосаксонського права у формі звичаєвих норм; другий (XI-середина XV ст.) – виникнення та піднесення ролі загального права як основи англійського права; третій (середина XV-середина XIX ст.) – утвердження права справедливості як альтернативи у вирішенні справ; четвертий (середина XIX-XX ст.) – тлумачення рішень, які приймалися парламентом, формування статутного права. Запропоновано до основних ознак англо-саксонської правової системи відносити: 1) наявність особливої системи джерел (загальне право, право справедливості, статутне право); 2) незначний ступінь кодифікації; 3) визнання у якості найпоширенішого джерела судового прецеденту при наявності інших джерел права (статутів, звичаїв, доктрини); 4) суттєве значення правотворчих повноважень суддів; 5) важливість ролі інституту присяжних; 6) пріоритетність процесуального права над матеріальним; 7) відсутність галузевого поділу, поділу права на публічне і приватне; 8) визнання у якості норми відпрацьованого судовою практикою рішення з конкретної справи; 9) відсутність ієрархічності норм права.

Ключові слова: парадигма, правова система, правова сім'я, Романо-германська правова система, Англосаксонська правова система, етапи формування правової системи, джерела права, рецепція права, принципи права, норма права, судовий прецедент.

Актуальність дослідження. Одним із показників розвитку людської спільноти є її правовий розвиток, що об'єктивно втілюється у правовій системі як комплексі взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання. Правова система визначає усю направленість правового життя в державі, визначає сукупність допустимих засобів впливу на суспільні відносини. Тому правова система зазвичай розглядається як правова організація всього суспільства, в якій право виступає ядром. Правова система має істотне значення для характеристики правової культури суспільства, стану законодавства, діяльності судів, усієї системи влади у цілому. Дослідження правової системи є важливим етапом оцінки існуючої в тій чи іншій країні конкретно-історично реальності. Водночас, сучасний етап розвитку людства характеризується двома суперечливими тенденціями: намаганням держав досягти своєї самостійності та ідентичності та, водночас, – прискоренням глобалізаційних процесів. Зокрема, зазначене стосується і державно-правового розвитку країн, які належать до двох найбільш розвинутих та організаційно оформлених правових систем – Романо-германської та Англосаксонської. Підтвердженням зазна-

ченого слугують, приміром, такі явища, як поширення прецедентного права в правових системах романо-германської правової сім'ї, а також посилення кодифікації та інших форм систематизації права – в країнах англосаксонської правової сім'ї.

У зазначеному контексті не можна не погодитися із В.В. Колодяжною, яка вважає, що правові системи є «основою правової культури, без їх вивчення залишаться незрозумілими минуле, сучасний стан та подальші перспективи розвитку і окремих національних правових систем, і права у світовому масштабі» [1, с. 46]. За сучасних умов розвитку юридичної науки порівняння правових систем, окрім того, що є ефективним методом загальнотеоретичних і компаративістських досліджень, розглядається як оптимальний шлях обґрунтування процесів правової глобалізації, синтезу кращих елементів різних правових систем та формування універсальної правової системи, здатної поєднати традиції і новизну.

Правова система України, яка за формальними ознаками належить до романо-германської правової сім'ї, але має деякі ознаки перехідної (від соціалістичної) правової системи, нині має доволі виразні тенденції до сприйняття західної правової традиції. Проте, у зв'язку з прискоренням процесів інтеграції України у європейський і євроатлантичний простір,

вітчизняна правова система потребує координації напрямів розвитку, зокрема, пов'язаних із впровадженням європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику. Виконання зазначеного завдання неможливе без співставлення правових систем і вивчення проблем взаємопроникнення права на регіональному та глобальному рівнях. Відповідно, існує потреба у порівняльно-правових дослідженнях, які б сприяли глибшому усвідомленню як загальних тенденцій, так і особливостей національного розвитку правових систем, та, як наслідок – сприяли б підвищенню рівня правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Вивчення витоків права та правових систем як форми його існування з давніх-давен цікавили таких відомих предвників державно-правової думки, як Платон, Арістотель, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін. Серед вітчизняних науковців, які започаткували дослідження правових систем, слід назвати М. Володимирського-Буданова, Б. Кістяківського. Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад вивчення правових систем здійснили зарубіжні науковці, зокрема, Х. Бехруз, Р. Давид, К. Цвайгерта Г. Кьотц та ін. У наш час теоретичні та практичні проблеми функціонування правових систем висвітлювали І. Бахновська, А. Дрозд, Ю. Задорожній, О. Зайчук, В. Колодяжна, Л. Луць, З. Мельник, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Ю. Ситар, В. Ткаченко, М. Хаустова, Ю. Шемшученко та ін. Зокрема, І. Бахновська виявила і узагальнила основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України; А. Дрозд здійснив історико-порівняльний аналіз інституту конституційного контролю в державах Романо-германської правової сім'ї; Ю. Задорожній визначив основні параметри розвитку правової системи України в парадигмі функціонування найближчих до неї правових сімей; З. Мельник дослідив юридичну природу інституту рецепції права як способу вдосконалення правової системи; Н. Пархоменко обґрунтувала засадничі принципи теорії правових систем; М. Хаустова

визначила основні характеристики національної правової системи в умовах розбудови правової демократичної держави. Крім зазначених, окремі аспекти вказаної проблематики висвітлювали Л.Л. Богачова, В.М. Вовк, А.А. Кудін, М.М. Новікова, Г.О. Самійло, В.П. Шаганенко та ін. Проте, попри увагу, приділену поняттю правових систем, у проблематиці історії формування та характеристики основних правових систем сучасності залишається чимало невисвітлених аспектів. Актуальним є і визначення тенденцій розвитку правової системи України, зокрема, в парадигмі правової глобалізації.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у тому, щоб уточнити поняття правової системи та правової сім'ї; дослідити витoki та основні етапи розвитку романо-германської та англосаксонської правових систем; визначити їх основні ознаки.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, кожна держава має власну, детерміновану історичними й географічними чинниками, правову систему, яка, взята у сукупності з економічною, політичною, релігійною, ідеологічною тощо системами, є складовою соціальної системи держави. Поняття правової системи було запроваджене у вітчизняну юридичну науку на початку 80-х років ХХ ст., і формувалося за аналогією з поняттями політичної системи у політології та економічної системи у економічній теорії. Юридична енциклопедія визначає правову систему як систему взаємопов'язаних між собою права та засобів його реалізації, а до основних її елементів відносить: систему права; систему законодавства; правові відносини; юридичну практику; правову політику; правову ідеологію; правову свідомість та правову культуру; юридичну освіту та науку [2, с. 39]. Професор Н. Оніщенко розглядає правову систему в якості об'єктивно існуючого, закономірного правового явища, яке включає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти, такі як право та законодавство, що його втілює; юридичні установи; юридичну практику; механізм правового регулювання; суб'єктивні права та обов'язки; правову діяль-

ність і правовідносини; правосвідомість, правову культуру та правову ідеологію; стан законності і правопорядку; юридичну відповідальність тощо [3, с. 20]. Беручи до уваги зазначене, можемо стверджувати, що поняття правової системи об'єднує всі елементи правової матерії, вказує на зв'язки між ними, націлює правотворчі, правозастосовні та правоохоронні органи держави на реалізацію правових засад в усі сферах суспільного життя. У вузькому значенні під правовою системою розуміють право певної держави, у широкому – сукупність всіх взаємопов'язаних між собою правових явищ і процесів, властивих для конкретної держави. На підставі зазначеного, під поняттям правової системи пропонуємо розуміти цілісну, стійку, комплексну сукупність правових явищ і засобів, що є результатом і способом взаємодії взаємопов'язаних і взаємоузгоджених елементів, які, взяті у сукупності, виражають буття права.

З поняттям правової системи тісно пов'язане поняття *правової сім'ї*. Під правовою сім'єю в теорії права найчастіше розуміють сукупність національних правових систем, заснованих на спільності їх історичного формування, структури права, методів і форм їх реалізації [2, с. 39]. На підставі зазначеного, поняття правової сім'ї деякі науковці вважають аналогом поняття типу права. На думку В. Ісакова, правовий тип (сім'я права) – це узагальнююча теоретична модель правового змісту штучного характеру, результат наукової класифікації, яка відображає загальні та особливі риси національних правових систем [4, с.14]. Аналізуючи сутність та співвідношення понять правової системи та правової сім'ї, О. Марущак справедливо зазначає, що правові системи, які входять до однієї правової сім'ї, можуть мати спільну систему права, принципи та джерела права, законодавство, схожу організацію державних органів, правозастосовну практику, історію становлення та інші ознаки [5, с. 32]. З урахуванням сказаного, констатуємо, що поняття правової сім'ї відображає ті особливості правових систем, які є результатом подібності їх конкретно-історичного розвитку. Правові сім'ї утворюють національні правопо-

рядки, подібні у своїх основних елементах, зокрема, правових традиціях, системі джерел, правових техніках і процедурах, правовій інфраструктурі. Як слушно зазначає Г. Саміло, «наявність спільних ознак та рис у різних правових системах дозволяє класифікувати їх між собою і поділяти їх в залежності від тих чи інших рис за певними критеріями на певні групи, якими є правові сім'ї» [6, с.46]. У цілому, поняття правової сім'ї і правової системи співвідносяться як ціле і його частина.

Розв'язуючи проблему *класифікації* правових систем, дослідники керуються різними критеріями. Відповідно до розробленого Р. Давидом та переважаючого до середини минулого століття принципу, з урахуванням критеріїв спільності юридичного підходу та схожості ідеологічного чинника, виділяли три основні правові сім'ї – романо-германську, англо-американську та соціалістичну. Згідно класифікації К. Цвергейта, з урахуванням критерію правового стилю, виділяли романську, германську, англо-американську, соціалістичну, скандинавську, далекосхідну, ісламську, індуську правові сім'ї. Поєднання існуючих підходів з критеріями історичних витоків права та правового стилю юристів обумовлює можливість виділення основних типів права: західного; незахідного; змішаного. Професорка О. Скакун виокремлює дещо більшу кількість правових сімей, а саме: романо-германську, англо-американську, змішану, релігійну, традиційну, соціалістичну [7, с.569]. Натомість, професорка Л. Луць обґрунтовує існування лише трьох основних типів права: романо-германського, англо-американського, змішаного [8, с. 12]. Незважаючи на варіації у результатах класифікації, практично усі дослідники єдині у тому, що найкраще організованими, логічно сформованими, ефективними і найбільш поширеними правовими системами є романо-германська і англо-саксонська (її модифікованим варіантом, що сформувався у кінці XVIII – XIX ст. є англо-американська правова система).

Реалізуючи завдання виділення основних етапів формування романо-германської правової системи, зазначимо, що в історичній ретроспективі зазначе-

ний тип права формувалось під впливом римського, германського, канонічного, феодального, комерційного та звичаєвого права. У зазначеному контексті слід погодитися із В Шаганенко у тому, що розвиток романо-германської правової системи здійснювався поетапно, коли кожний новий етап вбирав у себе досягнення попереднього; основним способом трансформації була рецепція римського права, викликана впливом більш розвинутого суспільства (римського) на менш розвинуте (германське); а формами рецепції, зокрема, були: вивчення римського права як культурного надбання, використання норм позитивного права на практиці, сприйняття та використання розроблених римлянами термінологічних понять та ідей [9, с. 89].

Узагальнення представлених у літературі характеристик романо-германської правової системи дозволяє до її основних рис віднести: 1) наявність чіткої ієрархічної структури, яку складають норми, інститути, галузі; 2) поділ на публічне і приватне, матеріальне і процесуальне; 3) створення правових норм у результаті діяльності уповноважених суб'єктів (у окремих випадках – безпосередньо народом); 4) покладення в основу чітко визначених загальних принципів; 5) існування ієрархії джерел, основним з яких є закони (кодекси) та підзаконні нормативно-правові акти; 6) не визнання у цілому правотворчих повноважень суддів та судових прецедентів; 7) подібність поняттєвого апарату та термінології; 8) пріоритетність матеріального права над процесуальним; 9) відкритість до сприйняття правових теорій і доктрин. Слід наголосити на можливості виділення і інших якісних характеристик романо-германської системи права, однак зазначені вище вважаємо найбільш суттєвими.

Характеризуючи основні історичні етапи формування романо-германського права, зазвичай виділяють три відносно відокремлені проміжки часу. Зокрема, у межах першого етапу (від початку формування звичаєвого права до занепаду римського права у XII ст.) мали місце кілька важливих і неоднорідних за змістом процесів, проте у цілому це був час

панування звичаєвого права, як неписаного, так і писаного. Протягом зазначеного періоду визрівали передумови для формування єдиної системи континентального права. Після падіння Римської імперії на більшості територій, завойованих варварами, запанували, переважно, неписані звичаї, досить примітивні, пристосовані до умов натурального господарства та родо-племінних відносин. Тому ключовою характеристикою германського права була спрямованість на спрощені процедури та початкові форми колективізму. У V-VIII століттях закони германських племен отримали письмове закріплення, переважно, у формі т. зв. «варварських правд» (*leges barbarorum*), прикладом яких є Салічна правда 496 р. У VI-VII ст. більшість германських племен уже мала свої писані закони. Подальша трансформація правової системи середньовічної католицької Європи пов'язана із переважанням канонічного (церковного) та земельно-феодального права. Другий етап (XIII-XVIII ст.) оцінюють як період формування романо-германської правової сім'ї, чому сприяло вивчення римського права у європейських університетах. На думку багатьох компаративістів, саме у цей час суспільство почало розуміти необхідність писаного права як гаранта забезпечення порядку і безпеки. Чинниками, що мали вирішальний вплив на формування романо-германського права у зазначений період називають: а) рецепцію римського права; б) розвиток засад юридичної освіти і науки у межах університетів та правничих шкіл; в) вплив канонічного права; г) формування міського та торгівельного права. Третій етап (кінець XVIII – середина XX ст.) визначають часом завершення формування романо-германського права як цілісного явища. Змістом зазначеного періоду стало посилення розвитку законодавства у європейських країнах і подальша кодифікація права. Буржуазні революції докорінно змінили феодальні правові інститути. Основним джерелом романо-германської системи права стає закон. У XIX столітті в більшості держав Європи приймаються численні кодифікаційні акти. Сучасний етап розвитку романо-германської правової системи від-

бувається в умовах європейської інтеграції, наслідком якої є існування особливої системи правових норм – права Європейського Союзу. Наразі усі правові системи держав-членів ЄС підпорядковуються єдиним засадам – загальним принципам права ЄС, основними з яких є принципи дотримання прав людини, верховенства права, юридичної визначеності, пропорційності, прямої дії. Головним наслідком впливу права ЄС на правові системи країн романо-германської правової сім'ї називають гармонізацію та уніфікацію національних правових систем.

Правові системи, що складають романо-германську правову сім'ю, при спільності фундаментальних рис, мають деякі специфічні риси, що уможлиблює виділення з-поміж них окремих *підгруп*, а саме: а) романської (Бельгія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція та ін.), яку через значний вплив французького права ще називають французькою; б) германської (Австрія, Німеччина, Швейцарія), у межах якої роль «материнської» основи відіграє німецьке (германське) право; в) скандинавської (північноєвропейської) (Норвегія, Фінляндія, Швеція), що характеризується поєднанням ознак романо-германської та англо-американської правових систем; 4) латиноамериканської (Аргентина, Мексика, Перу, Чилі та ін.), яка також поєднує ознаки романо-германської та англо-американської систем, з чітким переважанням першої у сфері приватного права, другої – у публічному праві.

Розв'язуючи завдання виділення сутнісних ознак англосаксонської правової системи, відмітимо, що у цілому її характеризують як систему, що сформувалася багато століть тому в Англії, є найпоширенішою у світі, відрізняється від інших правових сімей визнанням за головне джерело судового прецеденту, діяльністю судів не тільки щодо застосування, але і створення норм права, наявністю у суддів значної процесуальної свободи.

Крім зазначених, до основних характеристик англосаксонської правової системи також відносять: 1) наявність особливої системи джерел, яку складають загальне право, права справедливості, статутне

право; 2) незначний ступінь кодифікації, хоча іноді вона має місце (наприклад, у США); 3) визнання у якості найпоширенішого джерела права судового прецеденту – рішення за конкретною юридичною справою, що виступає зразком у процесі розгляду аналогічних справ такими самими або нижчими за рангом судами; 4) крім судового прецеденту, не виключається наявність інших джерел права – статутів, звичаїв, доктрини тощо; 5) суттєве значення правотворчих повноважень суддів; 6) важлива роль у судовому процесі інституту присяжних, що наділені значними повноваженнями при вирішенні справи по суті; 7) пріоритетність процесуального права над матеріальним; 8) відсутність поділу права на публічне і приватне та поділу права за галузями; 9) визнання у якості норми права відпрацьованого судовою практикою рішення з конкретної справи; 10) відсутність поділу норм права за критерієм ієрархічності.

Характеризуючи *основні етапи формування англо-саксонської правової системи*, дослідники наголошують на тому, що зазначена система розвивалась поступово за рахунок історичних подій в різних державах, в першу чергу Великої Британії, об'єднуючи їх в єдину систему права, яка на сьогодні розвивається та модернізується через призму часу [10, с. 43]. Першим етапом в історії англосаксонського права був, власне, етап зародження зазначеного самобутнього явища, коли основною тенденцією у змісті нормативного регулюванні було змагання між народним (традиційним, фольклорним) правом та привілеями. Під традиційним правом слід розуміти сукупність правил, переважно, усних, що були формою вираження юридичної свідомості спільнот, які ними користувалися. Як слушно зазначає А. Кудін, традиційне (фольклорне) право на початках мало племінний характер, у процесі розвитку суспільства зазначені норми або модифікувались, або відкидались королівською владою [10, с. 39]. До середини V ст. Англія входила до складу Римської імперії, проте римське право не зробило значного впливу на розвиток права англосаксонських народів, і власне об'єднання права розрізнених пле-

мен у правову сім'ю було здійснено шляхом поєднання скандинавського права з т. зв. «варварськими законами» (*leges barbarorum*). З часом норми, що фігурували у королівських указах про привілеї, стали домінувати над народним правом. *Другий етап розвитку* англосаксонського права починається після норманського завоювання (1066 р.) і, на думку переважної частини дослідників, закінчується встановленням династії Тюдорів (1485 р.). Його змістом було створення єдиної централізованої системи королівських суддів та формування єдиної системи джерел права через інститут судового прецеденту, тобто – започаткування прецедентного права. *Третій етап* (середина XV – середина XIX ст.) найчастіше позиціонується як період формування «права справедливості» – сукупності норм та інститутів (таких, як право нерухомості, кредиту, опіки, зобов'язання, комерції, банкрутства тощо), створених судом Канцлера у процесі доповнення та перегляду системи загального права. Як слушно зазначає В. Власенко, «природа права справедливості, пов'язана з діяльністю лорда-канцлера, є розвитком загального права у напрямі подолання юридично невідповідних судових рішень» [11, с. 5]. Розкриваючи зміст зазначеного етапу формування англо-саксонської системи права, Д. Вербицький [12] та В. Ткаченко [13] слушно наголошують, що особливістю тогочасної судово-правової системи Англії був дуалізм – спирання на загальне право та право справедливості («суд по совісті, а не за традицією та звичаєм»), а основним процесуальним правилом – правило судового прецеденту. Проте, незважаючи на різну юридичну природу загального права та права справедливості, обидві системи правових норм функціонували у парадигмі судового прецеденту. Тому коректним буде вважати, що загальне право та право справедливості є прецедентним правом. Таким чином, особливістю англосаксонської системи права є те, що вона у контексті джерел складається з норм, створених королівськими судами (загального права) та норм, створених Судом канцлера (права справедливості). *Четвертий етап* формування англосаксонської

системи прав почався з середини XIX століття, коли мала місце модернізація законодавства та судової системи. Зокрема, у законодавчій сфері зміни полягали у: а) створенні єдиної системи законодавства шляхом об'єднання загального права та права справедливості; б) формуванні значної кількості статутів та зростанні їх ролі у правовому регулюванні; в) стрімкому розвитку цивільного права. Якісні зміни у сфері судоустрою відбулися також у процесі реалізації судової реформи 1872 -1875 р.р., коли на основі Закону Про судоустрій було реорганізовано вищі суди королівства та створено Верховний Суд Правосуддя. Протягом XX ст. судова система Великобританії не зазнала суттєвих змін. Судові реформи 1971 і 1981 рр. зумовили реорганізацію Верховного суду Великобританії, котрий був поділений на три палати: а) Високий суд (розглядає цивільні справи; б) суд Корони, (спеціалізується на кримінальних справах; в) Апеляційний суд. Вищою судовою інстанцією, як і раніше, залишається Палата лордів. У другій половині XX ст. у Великобританії фактично завершився процес реорганізації та модернізації англосаксонської правової сім'ї, що привів до логічного утвердження її у якості ефективно працюючої правової системи. Таким чином, в історії формування англосаксонської правової системи слід виділяти періоди: 1) існування англосаксонського права у формі звичаєвих норм; 2) виникнення та піднесення ролі загального права як основи англійського права; 3) виникнення права справедливості як альтернативи у вирішенні справ; 4) тлумачення рішень, які приймалися парламентом (статутного права). Зазначена правова система, у порівнянні з романо-германською, не зазнала значного впливу римського або канонічного права, вона розвивалася, переважно, зусиллями юристів-практиків, тому у своїй основі вона є системою судового прецеденту та судейського права.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень вважаємо вивчення правової системи України, зокрема, у парадигмі її співвідношення із правовими системами країн, що належать до романо-германської та англосаксон-

ської правових сімей, а також вивчення змісту новітніх трансформації останніх.

Висновки. На підстав зазначеного вище, формулюємо узагальнення щодо загальних характеристик та основних етапів розвитку романо-германської і англосаксонської правових систем:

1. Як явище об'єктивної реальності та частина соціальної системи, правова система є результатом правового розвитку того чи іншого суспільства, показником його цивілізованості. Вона визначає усю направленість правового життя в державі, об'єктивує юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, слугує основним чинником змісту правової культури. Без вивчення правових систем, як тих, що існували в історичному контексті, так і сучасних, залишаться незрозумілими минуле, сучасний стан та перспективи розвитку права.

2. Будучи предметом вивчення для теоретико-правової науки та юридичної компаративістики, правова система розглядається у вузькому значенні – як правопевної держави («національний правопорядок»), та у широкому – як сукупність взаємопов'язаних правових явищ і процесів, властивих для конкретної держави чи групи держав (правова сім'я). Найчастіше поняття правової системи визначають як цілісну, стійку, комплексну систему, частину соціальної системи держави, що є результатом і способом взаємодії взаємопов'язаних і взаємоузгоджених явищ, які, взяті у сукупності, виражають буття права. Остаточного переліку елементів поняття правової системи не існує, проте, найчастіше такими називають: правові норми; правові принципи; законодавство; правові відносини; правосвідомість; правову культуру; правові та юридичні установи; юридичну техніку; законність і правопорядок.

3. Кожна держава має власну, детерміновану історичними і географічними чинниками, національну правову систему, наразі їх існує близько двохсот. З поняттям правової системи тісно пов'язане поняття правової сім'ї як сукупності національних правових систем групи держав, заснованих на спільності їх історичного формування, системо-структури, методів

і форм реалізації. Поняття правової сім'ї і правової системи співвідносяться як ціле і частина.

4. Існують різні підходи до класифікації правових систем (сімей права). Найбільш поширеною є класифікація, відповідно до якої виділяють романо-германську, англосаксонську (англо-американську), змішану, релігійну, традиційну, а також рудиментарну соціалістичну сім'ю правових систем. Найкраще організованими, такими, що виникли найраніше у часі та нині об'єднують найбільшу кількість держав, є романо-германська і англосаксонська (англо-американська) правові системи.

5. В процесі формування романо-германської правової системи в якості основних етапів виділяють: перший етап (V-XII ст.) – панування звичаєвого права (виключенням – існування системи римського права) як писаного, так і неписаного; другий (XIII-XVIII ст.) – період формування романо-германської правової сім'ї, визнання писаного права як гаранта забезпечення порядку і безпеки; третій (XVIII – XX ст.) – завершення формування романо-германського права як цілісного явища, розвиток і подальша кодифікація законодавства, оформлення системи судових органів, якою вона є нині. Основними ознаками романо-германської правової системи є: 1) наявність чіткої ієрархічної структури, яку складають норми, інститути, галузі; 2) поділ на публічне і приватне, матеріальне і процесуальне; 3) створення правових норм у результаті діяльності уповноважених суб'єктів (у окремих випадках – безпосередньо народом); 4) покладення в основу чітко визначених загальних принципів; 5) існування ієрархії джерел, основним з яких є закони (кодекси) та підзаконні нормативно-правові акти; 6) не визнання у цілому правотворчих повноважень суддів та судових прецедентів; 7) подібність поняттєвого апарату та термінології; 8) пріоритетність матеріального права над процесуальним; 9) відкритість до сприйняття правових теорій і доктрин.

6. У процесі формування англосаксонської правової системи в якості основних етапів виділяють: *перший* (V-XI ст.) – існування англосаксонського права у формі

звичаєвих норм; *другий* (XI-середина XV ст.) – виникнення та піднесення ролі загального права як основи англійського права; *третій* (середина XV-середина XIX ст.) – утвердження права справедливості як альтернативи у вирішенні справ; *четвертий* – (середина XIX- XX ст.) – тлумачення рішень, які приймалися парламентом, формування статутного права). Основними ознаками англо-саксонської системи права є: 1) наявність особливої системи джерел (загальне право, право справедливості, статутне право; 2) незначний ступінь кодифікації; 3) визнання у якості найпоширенішого джерела права судового прецеденту, хоча не виключається наявність інших джерел права (статутів, звичаїв, доктрини); 4) суттєве значення правотворчих повноважень суддів; 5) важлива роль інституту присяжних; 6) пріоритетність процесуального права над матеріальним; 7) відсутність галузевого поділу та поділу права на публічне і приватне; 8) визнання у якості норми відпрацьованого судовою практикою рішення з конкретної справи; 9) відсутність ієрархічності норм права.

Список використаних джерел:

1. Колодяжна В.В. Історія формування та сучасний стан романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 46-53.
2. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшучеко [гол. редкол.] та ін. К.: Укр. енциклоп., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 735 с.
3. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук; спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2002. 32 с.
4. Ісаков В. Система права та правова система: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 12-15.
5. Марущак О.А., Шванська А.О. Особливості визначення, сутності та співвідношення правової системи та правової сім'ї. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 29-34.
6. Саміло Г. О. Змішані правові системи: проблеми класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33(1). С. 46-49. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_33(1)_14).
7. Скакун О.Ф. Теорія держави та права (енциклопедичний курс): [підручник]. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
8. Луць Л.А. Типологізація сучасних правових систем світу: відкрита лекція. Київ-Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007. 298 с.
9. Шаганенко В.П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. 6-1. Т. 1. С. 88-91.
10. Кудін А.А. Роль англосаксонської правової сім'ї у розвитку правових систем світу. *Науковий вісник публічного та приватного права: Збірник наукових праць*. 2020. № 4. С. 35-45.
11. Власенко В.В. Історія виникнення та особливості застосування «загального права» та «права справедливості» в англосаксонській правовій системі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 5. С. 3-7.
12. Вербицький Д.В. Теоретико-правові аспекти формування прецедентного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 12-15.
13. Порівняльне правознавство: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; за ред. В. Д. Ткаченка. Х.: Право, 2003. 274 с.

Druchek O., Zvarych R., Novikova M. Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal systems: historical aspects of formation and main characteristics

The article substantiates the concept of the legal system as a whole, stable, complex set of legal phenomena and means, which is the result and way of interaction of interconnected and mutually coordinated elements, which, taken as a whole, express the existence of law. It has been proven that the elements of the legal system are: legal norms; legal principles; legislation; legal relations; legal awareness; legal culture; legal and legal institutions; legal technique; law and order.

It was determined that the legal system is the result of the legal development of society, an indicator of its civilization. The concept of legal family is formulated as a set of national legal systems of a group of states, based on the commonality of their historical formation, system-structure, methods and forms of implementation. It was established that the concepts of legal family and legal system are related as a whole and a part. Approaches to the classification of legal systems have been analyzed and the expediency of distinguishing the Romano-Germanic, Anglo-Saxon (Anglo-American), mixed, religious, traditional, and rudimentary socialist family of legal systems has been proven. It has been proven that the Romano-Germanic and Anglo-Saxon (Anglo-American) legal systems are the best organized and unite the largest number of states. It is proposed to distinguish the main stages of the formation of the Romano-Germanic legal system: the first stage (V-XII centuries) - the rule of customary law, both written and unwritten; the second (XIII-XVIII centuries) - formation of the Romano-Germanic legal family, recognition of law as a guarantor of ensuring order and security; the third (eighteenth - twentieth centuries) - the completion of the formation of Romano-Germanic law as an integral phenomenon, the development and codification of legislation, the design of the modern system of judicial bodies. It is suggested that the main features of the Romano-Germanic legal system include: 1) the presence of a clear hierarchical structure consisting of norms, institutions, and branches; 2) division into public and private, material and procedural; 3) creation of legal norms as a result of the activity of authorized subjects (in some cases - directly by the people); 4) establishing clearly defined general principles as a basis; 5) the existence of a hierarchy of sources, the main of which are laws (codes) and bylaws; 6) failure to generally recognize the law-making powers of judges and court precedents; 7) similarity of conceptual apparatus and terminology; 8) priority of substantive law over procedural law; 9) openness to the perception of legal theories and doctrines.

The possibility of distinguishing the following historical stages of the formation of the Anglo-Saxon legal system is justified: the first (V-XI century) - the existence of Anglo-Saxon law in the form of customary norms; the second (XI-mid-XV centuries) - the emergence and elevation of the role of common law as the basis of English law; the third (mid-15th-mid-19th centuries) - the establishment of the right to justice as an alternative in resolving cases; the fourth (middle of the 19th and 20th centuries) - interpretation of decisions made by the parliament, formation of statutory law. It is suggested that the main features of the Anglo-Saxon legal system include: 1) the presence of a special system of sources (common law, equity law, statutory law; 2) a small degree of codification; 3) recognition as the most common source of judicial precedent in the presence of other sources of law (statutes, customs, doctrine); 4) essential importance of law-making powers of judges; 5) the importance of the role of the jury institute; 6) priority of procedural law over substantive law; 7) absence of sectoral division, division of rights into public and private; 8) recognition as a norm of a decision on a specific case worked out by judicial practice; 9) lack of hierarchy of legal norms.

Key words: *legal system, legal family, Romano-Germanic legal system, Anglo-Saxon legal system, stages of legal system formation, sources of law, reception of law, principles of law, rule of law, judicial precedent.*